

Activitatea tipografiei de la Buda de la începuturi și până la cenzoratul lui Petru Maior

MONICA AVRAM
Biblioteca Județeană Mureș

Secolul al XVIII-lea marchează, în mod firesc, o schimbare radicală nu doar la nivelul social, vizibil, ci și la nivelul mentalității individuale și colective. Noile valori și principii după care se conduc atât suveranii, cât și oamenii de rând, în fapt elita intelectuală, se regăsesc în toate domeniile vieții sociale, politice, religioase, culturale etc.

Cu siguranță, schimbările culturale, modul în care omul secolului luminilor percepe și înțelege realitatea imediată, precum și felul în care își construiește prezentul și viitorul, dovedesc o evoluție marcantă, care a influențat definitiv și iremediabil mersul lucrurilor.

Omul luminilor percepe educația ca un bun de mare preț. Astfel, se observă, pe lângă procesul de laicizare treptată a cuvântului scris, o schimbare în atitudinea față de carte, care nu mai este un obiect cu o valoare pur materială, ci primează importanța sa spirituală; cartea este considerată ca fiind cea mai eficace metodă de instruire și educație datorită caracterului său de intimitate, de contact imediat și repetabil.¹ De altfel, importanța cărții, precum și primele definiții ale ei sunt oferite de reprezentanții Școlii Ardelene la cumpăna secolelor XVIII - XIX; astfel, în opinia lui Samuil Micu, intelectualii, cărturarii români au nevoie de „cartea care să li lumineze mintea și să înțeleagă și ei ce e bun și priincios”, în vreme ce Petru Maior cere „cărți ... pentru luminarea a tot neamul românesc.”²

¹ Adrian Marino, *Iluminismul românesc: idei despre carte, editură, lectură*, în volumul *Limba și literatură*, București, nr. 4, 1977, p. 419.

² *Ibidem*, p. 420.

În mod firesc, în plină epocă a luminilor și a reconsiderării rolului educației, s-a acordat o importanță deosebită deschiderii și funcționării unor tipografii, care să asigure materialele necesare studiului. Cele 14 ateliere care au funcționat în Transilvania, cu numeroase intermitențe, pe parcursul secolului al XVIII-lea, nu au reușit acest lucru, în condițiile în care unele erau de dimensiuni reduse și nu activau ca ateliere publice.³ În plus, în contextul tulburărilor religioase legate de unirea cu Biserica Romei și al campaniei de reorientare religioasă a românilor din Transilvania, autoritățile vieneze au considerat oportună instituirea unui control strict asupra cărților care circulau în spațiul intracarpatic.⁴

Inițial, măsurile gândite de autoritățile imperiale au vizat înființarea unei tipografii în interiorul Transilvaniei și, la 14 octombrie 1746, Maria Tereza cere guvernului de la Sibiu să se pronunțe în legătură cu posibilitățile financiare de care dispune în vederea deschiderii unei tipografii pentru Biserica Română Unită, precum și cu locația cea mai potrivită în acest sens; ulterior, prin decretul imperial din 23 noiembrie 1746, reînnoit la 6 iunie 1768, se interzicea importul de carte din exteriorul arcului carpatic, iar exemplarele aflate deja în folosința uniților urmau să fie confiscate;⁵ în plus, prin ordonanța din 5 mai 1747, se stipula oprirea tuturor tipăriturilor la

³ Unele dintre aceste tipografii activau ca ateliere școlare sau ale unor instituții. Vezi Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, Kriterion, 1977, p. 378.

⁴ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a cărții românești*, București, Demiurg, 1994, p. 41.

⁵ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, Editura Sport Turism, 1987, p. 188; Ioan Marin Mălinaș, *Sistemul învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul împărătesei Maria Tereza (1740 - 1780), a împăraților Iosif al II-lea (1780 - 1790) și Leopold al II-lea (1790 - 1792). Contribuții privind relațiile româno - austriece*, Oradea, Editura Mihai Eminescu, 1994, p. 53; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 357; Cornel Tatai-Baltă, Teodor Smericischi, *Din activitatea tipografiei de la Blaj (1787 - 1821) reflectată de un material arhivistic*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 240.

frontieră.⁶ Aceeași ordonanță prevede, însă, și rezolvarea acestei situații prin instalarea unei tipografii unite, spre a înlocui cărțile care lipsesc: „*Totuși dispunem a se griji ca șișmaticii să nu fie lipsiți prin aceasta de cărțile trebuincioase pentru cultul lor în localitățile unde prin mila noastră sînt tolerați. Pentru a scoate cărți potrivite unirii credem că este necesar a se ridica o tipografie în Transilvania, de aceea vicarul episcopesc să ia înțelegere cu teologul iezuit și cu protectorii, unde și cu a cui cheltuială s-ar putea ridica și înjgheba o asemenea tipografie.*”⁷

Tipografia de la Buda - scurt istoric

Decretul imperial din iunie 1768 interzicea pătrunderea cărților moldovene și muntene în interiorul arcului carpatic.⁸ Mai mult, activitatea tipografiei blăjene - singurul atelier care mai funcționa - urma să fie controlată de episcop și de teologul care îl secunda, iar din punct de vedere politic intra sub jurisdicția Guberniului transilvănean.⁹ Pentru a întări și mai mult controlul asupra cărților care circulau în Transilvania, la 14 februarie 1770, Maria Tereza acordă un „*privilegium privatum*” de 20 de ani lui Iosif Kurzbech, „*cetățean din Viena care se numea tipograf crăiesc a Răsăritului,*”¹⁰

⁶ *Ibidem*, p. 188-189. Rescriptul imperial este reluat în 18 iunie 1747: „*După cum am hotărât și mai înainte în ce privește cărțile șișmaticilor, așa și acum pomenim prea grațios, să nu se îngăduie aducerea de cărți șișmatice din Muntenia și Moldova, pentru uniți, ci dispunem ca toate cărțile asemănătoare, îndată ce vor fi sosit la frontieră, la birourile noastre vamale, să se dea părinților iezuiți pentru a fi revizuite sau cenzurate în prealabil, și numai după aceea să fie eliberate proprietarilor...*”

⁷ *Ibidem*, p. 189.

⁸ Domnii din exteriorul arcului carpatic acceptă și chiar susțin exportul de carte spre Transilvania, dar și invers. Dat fiind însă regimul destul de strict al circulației impus de Habsburgi, la 2 aprilie 1793, se va interzice și circulația cărților dinspre Transilvania spre exteriorul Carpaților.

⁹ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 360.

¹⁰ Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, ediție îngrijită de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 148.

care primește astfel îngăduința de a imprima cărți de ritual și manuale școlare pentru diocesele unite și ortodoxe din imperiu, fără a ține cont de naționalitate și de limbă.¹¹ Deși episcopul Atanasie Rednic a încercat să se opună acestei hotărâri motivând că în acest fel tipografia de la Blaj va fi amenințată de concurența Vienei, decizia imperială a rămas în vigoare, atelierul lui Kurzbech funcționând până la moartea acestuia, la 19 decembrie 1792; presa a fost cumpărată ulterior de Ștefan Novacovici, care, în 1795, o va muta la Buda, pentru a completa atelierul din capitala ungară.

În cadrul aceleiași politici de protejare, și chiar de uniformizare a informațiilor scrise care circulau în imperiu, se înscrie și decizia Mariei Tereza de a transforma Buda într-un centru al învățământului universitar din imperiu și, totodată, în principal furnizor de carte. Astfel, în anul 1777, Universitatea din Nagyszombat (Tîrnavia) - întemeiată în 1577 de episcopul catolic Telegdi Miklos - a fost transferată la Buda prin hotărâre imperială. Tipografia, care funcționa în cadrul universității încă de la înființarea ei a fost, firește, mutată în capitala ungară, presa propriu-zisă fiind instalată în Casa Corvin; atelierul a fost subordonat Consiliului Locumtenențial al Ungariei, iar conducerea a fost încredințată directorului bibliotecii universității, Pray György.

În anul 1779 Maria Tereza acordă tipografiei nou instalate privilegiul de a imprima cărțile didactice necesare procesului de învățare a diverselor minorități din Ungaria: sârbi, slovaci, croați, români etc. Treptat, mai ales după 1795, când au fost achiziționate seturile de caractere chirilice folosite anterior la Viena de Ștefan Novacovici, la Buda se observă o diversificare a domeniilor acceptate spre publicare; pe lângă cărțile didactice, a căror imprimare era stipulată de privilegiul imperial, mai apar lucrări bisericești, cărți științifice, de popularizare a științelor, literatură, gramatici, calendare etc. Astfel, încă în epocă s-a apreciat și a fost recunoscut faptul că tipografia de la Buda a devenit una dintre cele mai productive edituri din centrul și estul Europei, unul din principalii promotori ai ideilor iluministe. Ea a contribuit în mod hotărâtor la răspândirea acelor cunoștințe și informații

¹¹ Ioan Marin Mălinaș, *op. cit.*, p. 176.

care au permis o mai bună comunicare și apropiere între autorități, elitele intelectuale și omul de rând.¹²

În plus, din 1813, tipografia de la Buda va acorda suma de 50 de florini pe an pentru achiziționarea unor cărți necesare elevilor săraci. Cel care a reușit să obțină acest ajutor este Ioan Corneli, nominalizat în postul de cenzor al tipografiei după Șincai și, care, în calitate de director al școlilor din Bihor, va insista și va obține perpetuarea în timp îndelungat a acestei susțineri financiare. Însă această activitate adiacentă a tipografiei - de a înzestra cu tipăriturile necesare atât elevii nevoiași, cât și școlile slab dotate - se va dezvolta și se va impune după anul 1820, iar statisticile realizate pun în evidență faptul că depășirea fondurilor prevăzute în acest sens devenise deja un obicei.¹³

Activitatea tipografiei de la Buda poate fi împărțită în mai multe etape, în funcție de productivitate, de numărul titlurilor tipărite. Astfel, dacă în primii ani de funcționare în noua locație se înregistrează un regres - comparativ cu activitatea desfășurată timp de două veacuri la Nagyszombat - primul sfert din secolul al XIX-lea este considerat ca fiind perioada de

¹² Rolul său este bine subliniat de Iorga în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 - 1821)*, vol. 2, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 266: „*Tipografia de la Buda îmbogăți literatura românească cu tot felul de publicații. Aici se tipăriră de acum înainte comunicațiile, ordinele oficiale, legile, cărțile bisericești, în parte - care nu se lucrau la Blaj, în Tipografia seminarului - traduceri, lucrări originale. La Buda veniră pentru a-și publica operele românii din Banat, la Buda se opriră pentru a-și cumpăra cărți nouă românești călătorii din Principate, la Buda începură ei, de la o vreme, a trimite manuscrisurile, care li se întorceau în formă de publicații elegante și îngrijite, calendarele; aici se formă ideea, se redeșteptă ideea unei biblioteci populare românești și a unui ziar pentru națiune.*”

¹³ Cf. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, între anii 1817 - 1835, tipografia de la Buda a oferit 1227 de florini din care s-au cumpărat 2235 cărți - abecedare și aritmetici românești, ceasloave, psaltiri, breviare, catehisme, istorii biblice, regulamente școlare, cărți de economie rurală, sfaturi practice etc.

apogeu;¹⁴ intervalul 1825 - 1849 se dovedește mai puțin productiv cu cele peste 90 de titluri lansate pe piață. De altfel, în anii revoluției de la 1848 - 1849 nici nu s-au tipărit cărți românești la Buda, activitatea tipografiei fiind pusă în slujba idealurilor revoluționare: au fost imprimate din oficiu manifestele și proclamațiile guvernului ungar.

Prin decretul din 14 martie 1850, autoritățile austriece au abrogat mai vechiul privilegiu acordat tipografiei de către Maria Tereza. În epocă, acest fapt nu se traducea prin încetarea tipăririi materialelor destinate românilor; cărți românești au continuat să apară în momentul în care se considera că erau necesare și puteau fi valorificate și distribuite fără concurență.¹⁵

În 1861 apare la Buda ultima tipăritură cu caractere chirilice adresată românilor,¹⁶ după care urmează o perioadă de stagnare în activitatea tipografiei. Reluarea imprimării materialelor pentru români este în strânsă legătură cu politica promovată de regimul dualist austro-ungar, după 1867, care, reorganizând învățământul primar pe o bază mai largă, stabilește prin lege obligația tuturor minorităților etnice de a învăța și limba maghiară. În acest fel, după 1870 la tipografia de la Buda vor apărea din nou manuale didactice, tratate etc., aprobate de stat și tipărite pe cheltuiala autorităților.

Cenzorii tipografiei de la Buda

Conform regulamentului de funcționare a tipografiei - stabilit în cadrul unei întruniri convocate la Viena de către Maria Tereza, întrunire la care au luat parte episcopi greco-catolici din Transilvania și Ungaria - cel care răspundea de buna organizare și desfășurare a activităților specifice atelierului era cenzorul; rolul său era acela de a cenzura textele care urmau să fie tipărite, pentru a evita posibilele erori, care ar fi putut reprezenta un pericol la adresa echilibrului social, politic, religios etc. Cenzorul de la Buda

¹⁴ În intervalul amintit, anii 1813 - 1816 sunt cei mai productivi; astfel, în 1813 au fost tipărite 13 lucrări, în 1814 - 15 lucrări, în 1815 - 14 lucrări, iar în 1816 - 13 lucrări.

¹⁵ Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grâu*, an 3, nr. 12, decembrie 1932, p. 611.

¹⁶ Este vorba de broșura *Un graiu sințeru dela un deputat român*, scrisă de Ioan Pop.

urma să fie ales și numit în funcție de către Consiliul Locumtenențial al Ungariei, pe baza recomandării unor apreciați cărturari și, dată fiind importanța acestui post pentru promovarea culturii în rândul românilor, a devenit foarte râvnit de elita noastră intelectuală, cu atât mai mult cu cât cadrul intelectual și mediul cultural ungar le ofereau condiții bune de lucru.

În plus, calitatea de cenzor și corector al tipografiei budense conferea purtătorului un prestigiu deosebit în epocă și se vorbește chiar în termenii care desemnează un coordonator al vieții culturale românești din Ardeal. Acest aspect, deși poate părea supraevaluat la prima vedere, este ușor de explicat și înțeles dacă ne gândim la intelectualii români care au deținut această funcție - triada ardeleană Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, precum și la legăturile pe care cenzorul de la Buda le cultiva cu elita intelectuală a vremii; fiind el însuși un bărbat educat, cenzorul își dădea acordul privind tipărirea unor materiale, colabora strâns cu autorii acestora și în acest fel imprima, practic, o anumită direcție în domeniul culturii scrise. De altfel, cenzorii români de la Buda au colaborat foarte bine și cu autoritățile locale și perioada de funcționare a acestei tipografii a însemnat un uriaș pas înainte pentru cultura românească.

Dat fiind faptul că cenzorul în funcțiune a imprimat activității secției românești a tipografiei ceva din propria personalitate și cultură, considerăm că o periodizare în funcție de intervalul de timp în care fiecare și-a îndeplinit atribuțiile în discuție ar fi cea mai indicată.

De la începuturi până la 1794

Odată transferată la Buda, tipografia Universității a înregistrat o scădere a activității sale, situație firească dacă luăm în considerare timpul fizic necesar pentru reinstalarea teasurilor; în plus, trebuie subliniat și faptul că abia după 1795, când sunt achiziționate seturile de litere folosite anterior la Viena, tipografia își va intra total în drepturi. Deși conform regulamentului stabilit încă din timpul Mariei Tereza responsabilitatea pentru materialele publicate urma să fie încredințată unui cărturar român, primul care a îndeplinit funcția de cenzor a fost Ioan Onișor, numit abia în 1794. Până în momentul numirii sale, tipografia a funcționat, se poate spune, la capacitate redusă.

Prima lucrare „apărută pe seama românilor” la Buda a fost un catehism în limba română, tipărit în anul 1780 - *Katekizmul csel mare ku entraebaery, si raeszpunszury: tokmit paentru envecaetura tuturoră krestino - katolicsilor* - lucrare care „servea scopurilor așa numitelor «școli naționalnice românești».” Titlul, destul de greu de pronunțat și reținut, este menționat în *Bibliografia Românească Veche*,¹⁷ vol. 2, la poziția 429, și a rămas cunoscut în istoriografie sub o formă mult prescurtată - *Catebismul mare pentru învățătura tinerilor*.

În același an tipografia a imprimat un al doilea catehism, o variantă prescurtată a primului, tot în limba română dar cu ortografie maghiară, cunoscut drept *Catebismul cel mic pentru învățătura pruncilor*.¹⁸ Andrei Veress afirmă că cele două lucrări au fost completate de un manual ajutător pentru dascăli, publicat în două părți. Varianta lui nu este însă susținută; nici *BRV*, 1903 - 1944, nici *BRV*, 2004 nu menționează o astfel de lucrare tipărită la Buda în anii '80. Apare însă la Viena în 1785 *Cartea trebuincioasă pentru Dascălii școalelor de jos românești neounite*, ceea ce ne îngăduie să credem că A. Veress a forțat ușor lucrurile pentru a sublinia avântul tipografiei budense în primii ani.¹⁹

Totodată, A. Veress afirmă că au mai fost publicate în același interval de timp - cu aproximație 1778 - 1794 - o carte de aritmetică, în limbile română și germană, urmată de o gramatică românească, scrisă de „doctorul de ochi,” profesorul Ioan Molnar, și apoi o altă gramatică a aceluiași autor, în limbile română și germană. Din nou spusele sale trebuie puse sub semnul

¹⁷ Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche: 1508 - 1830*, București, 1903 - 1944. În continuare *BRV*, 1903 - 1944; *Bibliografia Românească Veche*, vol. 1 - A - C, Târgoviște, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească”; București, CIMEC, 2004, p. 169 - 170, poz. 246. În continuare *BRV*, 2004.

¹⁸ Titlul complet este *Katekizmul ku Aentraebaery, si Raeszpunszury: Tokmit paentru Aenvecaetora Tinerilor a Krestino - Katolicsilor*. *BRV*, 2004, vol. 1 - A - C, p. 169 - 170, poz. 247.

¹⁹ *BRV*, 2004, p. 151, poz. 213.

întrebării, în condițiile în care nici o ediție din **BRV** nu menționează astfel de tipăriți la Buda în perioada amintită. Mai mult, o gramatică va scrie Molnar abia în 1798 - **Retorica**, depășind astfel intervalul temporar care ne interesează. De asemenea, mai amintește și tipărirea a două bucoavne, una românească, cealaltă bilingvă româno-germană care, însă, conform **BRV**, 2004, p. 133, poz. 187, apare abia în 1797; mai menționează și un catehism aprobat de Sinodul din 1774, dar tipărit abia în 1793. Din nou informații care nu pot fi susținute.

A. Veress ne oferă și informații referitoare la prețul de vânzare a cărților românești de la Buda, informații pe care le publicăm la rândul nostru, fără a le comenta, lăsând loc însă unei mici îndoieli cu privire la veridicitatea lor. Astfel, suma pe care doritorii trebuiau să o plătească pentru o carte oscila între 5 și 24 de creițari, pentru lucrările mai mici, și 1 florin și 30 de creițari, pentru gramatica lui Molnar, de exemplu.

O privire de ansamblu asupra activității tipografiei budense până la numirea lui Onișor este destul de dificilă. A. Veress subliniază faptul că în acest interval de timp au fost tipărite la Buda 14 titluri, dar „nici una din aceste 14 cărți n'a fost până acuma cunoscută în literatura română și astfel ele formează o întregire binevenită la *Bibliografia Românească Veche*.”²⁰ Dacă ținem seama de faptul că materialul lui Veress apare în 1932, iar editarea **BRV** se încheie în 1944 și, în plus, literele A - C au fost reeditate în 2004, este exclusă totuși varianta omisiunii parțiale a acestor titluri din lucrările de referință. Mai mult, A. Veress are tendința de a considera cărțile tipărite la Viena cu teascurile aduse ulterior în capitala ungară ca fiind lucrări ale tipografiei budense, după cum reiese din compararea datelor oferite de el și a celor din **BRV**.

Prin urmare, este dificil de făcut o statistică referitoare la prima etapă de activitate a tipografiei budense. Putem spune însă că, lăsând la o parte numărul exact al materialelor publicate, au predominat cele cu profil pedagogic, situație explicabilă dacă avem în vedere faptul că ne aflăm în plină epocă reformatoare, în anii domniei lui Iosif al II-lea.

²⁰ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 595.

Ioan Onișor. 1794 - 1804

Ioan Onișor a fost primul cenzor român de la tipografia din Buda. A fost numit în funcție în anul 1794 și retribuit, ca și ceilalți colegi ai săi, de alte limbi, cu 500 de florini anual.²¹ Îndeplinește această funcție timp de șapte ani, până în 1801, după care se hotărăște să demisioneze.²²

Despre activitatea sa în această calitate nu se cunosc prea multe amănunte. Spre sfârșitul mandatului său, când Ioan Molnar îndeplinea funcția de corector, el pare întru totul supus acestuia, ceea ce-l determină pe Șincăi, neliniștit de propriul său viitor, să se exprime în termeni nu foarte măgulitori la adresa lui.²³

După demisia sa urmează o etapă destul de dificilă în activitatea tipografiei, perioadă în care, în lipsa unui cenzor oficial, corectura și revizuirea materialelor revine într-o primă perioadă lui Ioan Molnar, apoi lui Gheorghe Șincăi, el asigurând continuitatea până la numirea lui Samuil Micu și sosirea acestuia la Buda.

Mijlocul deceniului al zecelea aduce mai multe schimbări: numirea primului cenzor român, cumpărarea literelor lui Novacovici, avântul procesului de educație în limbile naționale, toate acestea acționând asupra tipografiei budense și sporindu-i activitatea, atât calitativ, prin folosirea unor caractere mai frumoase, cât și cantitativ.

Pentru a răspunde mai bine nevoilor învățământului, la tipografia de la Buda se consideră că lucrările aflate deja în circulație nu mai corespund în totalitate necesităților de moment, motiv pentru care se urmărește într-o primă fază reeditarea acestora în forme noi, îmbunătățite, sau înlocuirea cu

²¹ *Ibidem*, p. 598.

²² Cf. Mircea Popa, *Andrei Veress - un bibliograf maghiar, prieten al românilor*, Vulcan, Realitatea Românească, 2006, p. 45, după moartea lui Samuil Micu, Onișor ar fi dorit să-și reia activitatea de cenzor, însă cererea sa este trecută cu vederea de factorii de decizie.

²³ Cf. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. 2, p. 176, Șincăi se teme la 25 martie 1804 dacă „*nu cumva pentru Minee are dreptul Molnar să poruncească și regatului unguresc în profitul schismei sale*” - Molnar fiind neunit - și în profitul „*măgarului schismatic de Onișor.*”

materiale noi în totalitate. Astfel, prima lucrare tipărită în intervalul care ne interesează este o carte de învățătură - *ABC sau Bucoavnă spre folosul școalelor niamului romanesc*, apărută în anul 1797, cu caractere latine, în limbile română și germană.²⁴ Pe verso-ul paginii de titlu este reprodus privilegiul tipografiei cu semnătura Mariei Tereza, a contelui Franciscus Eszterhazy și a lui Csató Adam, în calitate de tipograf. Este o lucrare destul de vastă, de 103 pagini și care, datorită listelor de cuvinte românești, ungurești și germane, publicate în anexă, este considerată drept cel mai vechi dicționar românesc.

În același sens, al susținerii învățământului, în anul 1798 este tipărită și *Retorica* lui Ioan Molnar, o lucrare de 300 de pagini prin care autorul urmărea să ofere cititorilor „*învățătura graiului frumos și a vorbei împodobite, ce se ivește acum, întâia dată în limba românească*.”²⁵ Tot carte de învățătură este și *Observații de limba românească*, 1799, scrisă de preotul român din Pesta, Paul Iorgovici, lucrare ce „*ridică furtuna asupra capului său*.”²⁶ Scopul acestei unice lucrări tipărite a lui Iorgovici este de a pune în discuție problema neologismelor adoptate în limba română și care constituiau un subiect permanent de dispută între cei cu viziuni novatoare și tradiționaliști.

Anii 1799 - 1800 aduc în prim plan traducerile și subliniază importanța acestora pentru răspândirea ideilor moderne. Apar astfel două lucrări care țin de cultura europeană: *Logica* lui Baumeister, tradusă și tipărită de Samuil Micu la 1799 și apoi *Istoria universală* a lui Millot, la 1800, în traducerea lui Ioan Molnar. În prefața acesteia, Molnar pune pentru prima dată în discuție necesitatea împrumuturilor lingvistice din alte limbi, subliniind faptul că limba trebuie să se îmbogățească pentru a servi de vehicul ideilor științifice

²⁴ *BRV*, 2004, p. 133, poz. 187.

²⁵ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 595.

²⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 242. Paul Iorgovici este acuzat pe de o parte de unguri că susține cu prea multă convingere originea romană a neamului, iar pe de altă parte de sârbi pentru că se pronunța pentru folosirea caracterelor latine în defavoarea celor chirilice. I se va intenta chiar un proces în urma căruia a fost închis pentru câteva săptămâni, iar notițele de lucru i-au fost arse.

superioare. Faptul că astfel de lucrări ale unor autori străini, sunt puse în circulație în mediul românesc dovedește deschiderea spre valorile culturii europene și marchează totodată intrarea tipografiei budense într-o nouă etapă, superioară, de activitate.

Tot o traducere ne oferă și Dimitrie Țichindeal, care tipărește varianta românească a lucrării sârbului Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii celei sănătoase*, 1802, prin care urmărea să promoveze „o operă de educație în scopul ridicării conștiinței naționale, pentru drepturi naționale și sociale.”²⁷ Va reveni și în anii următori cu alte traduceri din lucrările lui Obradovici: 1808 - *Adunare de lucrări moralicești prin Dosithei Obradovici întocmită*; 1813 - *Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare*; 1814 - *Filosoficești și politicești prin Fabule moralnice învățături*.²⁸

În ceea ce privește cartea bisericească din acest interval de timp, este destul de bine reprezentată; astfel, într-un singur an, 1799, sunt tipărite o *Evanghelie* și o *Culegere a mai multor rugăciuni pentru treaba pruncilor celor romănesci, neuniți, care învață*, ambele în limba română.

Însă cu siguranță reprezentativă pentru această perioadă este cea editată de Molnar - *Mineiu mare*, în 1804, în limba română, deja în anii în care, după demisia lui Onișor, Gheorghe Șincai asigura interimatul.

Istoria tipăririi acestei lucrări, precum și modelul de inspirație ales nu fac decât să dovedească, o dată în plus, puternicele legături dintre românii transilvăneni și cei din exteriorul arcului carpatic. În acțiunea sa, Ioan Molnar Piuaru a fost condus de o motivație simplă, dar grăitoare pentru epoca în care a trăit: „*pentru aceea cugetând eu despre numărul cel mare a Neamului meu Romănesc, carele să odihnească în Țările Prea Înălțatului și Prea Sfințitului nostru împărat și Kraiu Franțisc al doilea, am hotărât eu îndemnat de credință să dau în*

²⁷ Maria Berényi, *op. cit.*, p. 58.

²⁸ El este chiar acuzat în anii 1815 - 1816 că ar fi tipărit lucrările lui Obradovici sub numele său, motiv pentru care a intrat în conflict cu autoritățile sârbe, laice și bisericești; în final, Țichindeal își va pierde credibilitatea și postul de director al școlilor din Banat.

*tipar Mineiul cel mare, care este în 12 luni împărțit să se tipărească în Crăiasca Tipografie Orientalicească în Buda.*²⁹

Modelul de inspirație ales este cel al *Mineiului* tipărit la Râmnic prin truda lui Chesarie, înaltul ierarh ortodox, care a folosit în definitivarea materialului său versiuni mai vechi ale lui Dosoftei, ale episcopului Mitrofan de Buzău, informații preluate din scrierile lui Radu Greceanu, precum și din manuscrisele episcopului Damaschin; în plus, Chesarie este considerat a fi primul cărturar român care se folosește în lecturile sale și de *Enciclopedia franceză*. Reușește în acest fel să realizeze nu doar o traducere a unor texte religioase, ci să ofere o veritabilă lucrare iluministă.³⁰ Cu siguranță, acest aspect a contribuit la alegerea modelului râmnician de către Molnar care, în plus, era apropiat locurilor de la Râmnic și prin legăturile de naștere și prin copilăria petrecută acolo.

Molnar apelează în inițiativa sa la sprijinul și colaborarea lui Iosif, episcopul de Argeș, dar în același timp primește binecuvântarea lui Ștefan Stratimirovici, mitropolitul de Karlovitz. Lucrarea este redactată în 12 volume de dimensiuni mari, fiecare corespunzător unei luni calendaristice; condițiile grafice în care a fost tipărită la Buda fac dovada unei bune dotări tehnice: două culori, roșu și negru, pe coloane; în plus, au fost tipărite două variante, una pentru Transilvania și Ungaria, și alta pentru Țara Românească, fiecare cu altă prefață.³¹ Cartea a fost atât de bine primită și căutată încât în 1805 - este adevărat, în condițiile în care primele exemplare au fost puse în circulație cu multe greșeli - lucrarea a fost din nou tipărită într-o ediție de lux, într-un singur volum.³²

²⁹ Corina Teodor, *Din istoria cărții religioase românești: tipăriturile de la Buda*, în vol. *Simpozion. Comunicările celui de al XII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, 2003, p. 47.

³⁰ *Ibidem*, p. 49.

³¹ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 596.

³² Ulterior, în 1810, la inițiativa unui brașovean, Dumitru Orghidan, se reia editarea lucrării, într-un volum, achitându-se chiar un avans de 1000 de florini pentru 1000 de exemplare.

În anul 1804 se înregistrează și prima colaborare directă a lui Șincai cu tipografia de la Buda. El va publica așa-numita *Epistola ad Ioanem de Lipszky*, o scrisoare în limba latină adresată geografului maghiar Lipszky, care se ocupa în acel moment cu tipărirea unei hărți a Transilvaniei și căruia îi oferă explicații asupra ortografiei românești. Subliniază, de asemenea, necesitatea întrebuițării alfabetului latin pentru scrierile profane.³³

Gheorghe Șincai și Samuil Micu. 1804 - 1808

În cea de a treia etapă cronologică întâlnim două personalități de prim rang ale culturii românești, ale căror destine s-au împletit strâns, atât în plan personal, cât și în plan profesional. Dacă Samuil Micu a reușit să ocupe în mod oficial postul de cenzor al tipografiei timp de trei ani, Șincai, mai puțin norocos și văduvit ca în toate momentele sale grele de soartă, îl va preceda și apoi urma pe ilustrul său prieten, asigurând astfel interimatul până la numirile legale.

Gheorghe Șincai³⁴ (1754 - 1816) se naște la „*Râciul din Câmpie în comitatul Turda*”; își începe pregătirea școlară la Săbed, apoi continuă la școala sătească de la Șamșud / Șincai, urmând ca la insistențele fratelui său mai mare să-și completeze studiile la Oșorhei - Târgu-Mureș,³⁵ Cluj și

³³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 235.

³⁴ Pentru o trecere în revistă a vieții și activității lui a se vedea Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972, cap. *Gheorghe Șincai și idealul luminării*, p. 100 - 178; Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, în vol. *Istoria literaturii române. De la Școala Ardeleană la Junimea*, vol. 2, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 46 - 57; Tomuș, Mircea, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965; *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*. Lucrările simpozionului național „Gheorghe Șincai - sub semnul istoriei” prilejuit de împlinirea a 250 de ani de la nașterea cărturarului, Târgu-Mureș, 26 - 28 februarie 2004, Târgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, nr. 3, 2004.

³⁵ Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune de A. Papiu Ilarianu și răspunsul de Georgiu*

Bistrița. Își completează studiile ca bursier la Colegiul De Propaganda Fide din Roma după care, întors în țară, va fi numit director al școlilor românești din Transilvania, funcție pe care o va îndeplini între 1782-1794.

Mereu preocupat de ridicarea culturală a poporului român, Șincai întreprinde o puternică acțiune de popularizare a cunoștințelor științifice în rândul păturilor țărănești. În acest sens, el scrie unele lucrări, a căror însemnătate nu este contestată nici astăzi: *Povățuire către economia de câmp, Istoria naturii sau a firei, Vocabulariu' ce se ține de istoria naturii, Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, rămase în manuscris. Cu siguranță însă, opera sa principală rămâne *Hronica românilor și a mai multe neamuri*, pe care nu are bucuria de a o vedea publicată, decât parțial.

Primul contact al lui Șincai în calitate de colaborator al tipografiei de la Buda s-a consumat în anul 1804; părăsind Oradea, el va ajunge în octombrie 1803 la Buda și se stabilește la Kovachich Márton, urmând ca în schimbul ajutorului dat în vederea organizării bibliotecii sale, „*lăudatul Kovachich*” - cum îl numește Iorga - să-i ofere „*casă și masă*.”³⁶ După demisia lui Ioan Onișor, postul de cenzor devenind vacant, Șincai îl va primi la 15 mai 1804, asigurând astfel continuitatea secțiunii românești a tipografiei până la numirea oficială a noului cenzor. Pentru munca sa Șincai primește un salariu de 1 florin pe zi, o remunerație îndestulătoare pentru acele vremuri patriarhale - consideră A. Veress - dar cu condiția să facă stricte economii. Nemaivând timpul fizic necesar pentru a se ocupa și de problemele lui Kovachich, Șincai va părăsi la 26 iunie casa acestuia, sperând ca în afara celor două ore de corectură prevăzute zilnic, să poată lucra în folos personal.

Una dintre marile spaime ale lui Șincai era aceea de a nu fi înlăturat de noul cenzor care urma să vină și nevoit în acest fel să „*trebuiească iarăși pentru pâine a-și închiria munca pe cari ar voi s-o cheltuiască numai pentru folosul nației*.”³⁷ Dintre cei trei candidați propuși - Nicolae Vitéz, Ioan Corneli și

Barițiu în ședința publică a Societății Academice Române din 14 septembrie 1869, București, Tipografia Națională, 1869, p. 13.

³⁶ Maria Berényi, *op. cit.*, p. 53.

³⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 176.

Samuil Micu - ultimul va fi numit în funcție și va sosi la Buda la sfârșitul anului 1804.

Samuil Micu³⁸ (1745 - 1806) s-a născut la Sad, fiind nepotul marelui episcop Inochentie Micu Klein, fratele tatălui său. Începe pregătirea școlară cu unchiul său, apoi continuă la Blaj sub îndrumarea „vlădicului Aron” și la Viena (din 1766). Odată terminate studiile, el petrece o scurtă perioadă de timp la Blaj, apoi se întoarce la Viena în calitate de prefect la Colegiul Sf. Barbara. După o încercare nereușită de a părăsi călugăria, cererea nefiindu-i aprobată de guvern, el se stabilește la Blaj, devenind, după spusele lui Șincai, timp de „vreo două decenii” sufletul vieții literare religioase din Blaj.

Opera sa este una vastă și dovedește interesul pentru domenii dintre cele mai diverse: cărți bisericești, de teologie, istorie, filosofie. Însurează peste 60 de lucrări în care își dovedește capacitatea intelectuală și dorința de a promova nu doar valorile românești, ci și pe cele europene și universale în sens mai larg, Micu fiind numit de Iorga „marele traducător ardelean.” Operele sale de căpătâi s-au impus ca puncte de reper și referință ale culturii românești: *Biblia adecă dumnezeiasca scriptură a legii vechi și celei noao toate*³⁹ (1795), *Omiliile lui Ioan Gură de Aur*, *Istoria bisericească pre scurt* etc. Tot de numele său se leagă și realizarea primei gramatici a limbii române - *Elementa lingve daco - romanae sive valachicae* (Viena,

³⁸ Samuil Micu beneficiază la rândul său de o prezentare completă și complexă în Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Idem, *Samuil Micu*, în vol. *Istoria literaturii române...*, 1968, p. 37 - 46; D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium...*, cap. *Samuil Micu și Filosofia wolffiană*, p. 20 - 99.

³⁹ Titlul complet este *Biblia adecă dumnezeiasca scriptură a legii vechi și a ceii noao. Toate care sau tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești. Acum întâiu sau tipărit românește supt stăpânirea prea înălțatului împărat a românilor. Franțisc al doilea craiului apostolicesc mare prințip al Ardealului. Și cealea lalte: cu blagoslovenia Mării sale prea luminatului și prea sfințitului Domnului Domn. Ioanni Bob vlădicul Făgărașului. În Blaj, la Mitropolie. Anul de la nașterea lui Hristos 1795, în BRV II / 595.*

1780),⁴⁰ precum și binecunoscuta *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pe scurt* (1806).

Samuil Micu devine cenzor la tipografia din Buda în 1804, părăsind în acest fel Blajul pentru totdeauna. Sosește în capitala ungară la mijlocul lui noiembrie, spre bucuria lui Șincai, care își vede în acest fel neprimejdută activitatea la tipografie. El va înainta chiar un memoriu conducerii acesteia, prin care atrage atenția asupra vârstei înaintate a lui Micu, insistând asupra imposibilității acestuia de a îndeplini în același timp funcțiile de cenzor și revizor și își oferă în continuare serviciile de corector. Consultat asupra situației, noul cenzor își dă acordul, astfel încât pentru o scurtă perioadă de timp, cei doi corifei ai Școlii Ardelene vor fi responsabili de buna promovare a cărții românești la Buda. „*Lucrau amândouă pre întrecute și se ajutau împrumutatu ca frații. Collecțiunile lor de documente și chiaru lucrările lor erau commune, ca între amici și omeni în adevăru erudiți.*”⁴¹

Samuil Micu va rămâne în funcție până la moarte, survenită la Buda la 13 mai 1806; funeraliile sale sunt cele ale unei personalități de primă mărime, o ceremonie solemnă cum nu s-a mai organizat până atunci în capitala ungară. Momentul, foarte emoționant, este relatat de Șincai în câteva rânduri sugestive, adresate lui Ioan Corneli: „*Trupul neînsuflețit a fost îngropat în ziua de 15, la ora 4 după-amiază, participând Ilustrisimul Domn Martin György, episcop de Patera, în cripta parohială romano-catolică sârbească, dar cu atâta pompă, de care budeanul de azi nu s-a învrednicit în public și nu fără mare cinste*

⁴⁰ Samuil Micu este profund interesat și convins de necesitatea cunoașterii și vorbirii unei limbi corecte, modalitatea cea mai eficientă de comunicare. Convins că „*pentru aceea zicem cuvintele ca alții către care vorbim să ne înțeleagă*”, a promovat cu insistență studiul limbii, erijându-se într-un veritabil deschizător de drumuri în ceea ce privește orientarea Școlii Ardelene spre o mișcare în favoarea cunoașterii gramaticii românești. Vezi în acest sens Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, cap. *Limba și idealul luminării*, p. 153 - 163.

⁴¹ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 23.

a întregii noastre națiuni, fiindcă așa ceva altui greco-catolic aici la Buda până acum nu s-a făcut.”⁴²

Odată cu moartea lui Samuil Micu reîncepe concurența pentru postul de cenzor. Tipografia recurge din nou la Șincai și într-o scrisoare datată 20 septembrie 1804, adresată căpitanului Lipsky, el semnează „*actualis corrector Typi Valachici penes R. Typographiam Universitatis Pestanae.*”⁴³ Acesta va asigura interimatul, cu toate că cei de la conducere nu erau foarte mulțumiți de prestația sa. Deși avea doar 52 de ani, Șincai era considerat înaintat în vârstă - „*ob aetatem iam proveciorem*” - și cu vederea slăbită; prin urmare, îi scapă „*minores tipi errores*” care păgubesc material și moral tipografia.⁴⁴

Pe lângă problemele legate de succesiune, mai exista și pericolul desființării postului de corector, deținut de Șincai, în condițiile în care direcțiunea tipografiei, în încercarea de a restrânge cheltuielile, dorea să concentreze cele două posturi - cenzor și corector - în unul singur. Fără ca Șincai să fie informat, Consiliul Locumtenențial al Ungariei chiar a solicitat capitolului de la Oradea unele propuneri, care vizau însă doar un singur post, cel de cenzor. Moartea lui Ignatie Darabant - protectorul lui Șincai - în 1805, faptul că Ioan Corneli și-a pierdut funcția de inspector școlar în 1806 și implicit influența, au contribuit hotărâtor la mersul evenimentelor. La sfârșitul lui septembrie 1806, capitolul de la Oradea va înainta trei propuneri: Ioan Corneli, Petru Maior și Gheorghe Șincai. Convins că nu are nici o șansă în cursa pentru numirea oficială, Șincai va profita de invitația repetată a conților Vass și va părăsi Buda la cumpăna dintre anii 1808 - 1809.

Deși ajunge la Buda la mijlocul lui noiembrie 1804, Samuil Micu își începe activitatea propriu-zisă de cenzor abia în 1805 și își va îndeplini atribuțiile timp de un an și jumătate, până în mai 1806, când se stinge din

⁴² Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762 - 1848)*, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, 2003, p. 31.

⁴³ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁴ Iosif Pervain, Maria Protase, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la tipografia de la Buda*, în *Studia Universitatis Babeș - Bolyai*. Series *Philologia*, fasciculus 1, 1970, p. 23.

viață. Intervalul 1804 - 1808 stă de altfel atât sub semnul și influența sa, cât și a lui Șincai, în condițiile în care cei doi cărturari colaborează îndeaproape la bunul mers al tipografiei. De aceea, este destul de dificil de spus dacă o lucrare oarecare a apărut prin grija unuia sau altuia, date fiind împrejurările. Mai mult, Șincai continuă, după moartea lui Micu, proiecte începute anterior, astfel încât meritul le aparține în egală măsură.

Prezența celor doi corifei la tipografie marchează în primul rând o sporire cantitativă a materialelor publicate. În conformitate cu datele la care am avut acces, dacă în perioadele anterioare cel mai productiv an a fost 1799, cu patru lucrări tipărite, în anul 1805 apar la Buda 5 cărți. În anii următori numărul lor crește, astfel încât situația se prezintă în felul următor: 1806 - 10 lucrări; 1807 - 6 lucrări; 1808 - 7 lucrări.

Anul 1805 stă, fără îndoială, sub semnul lui Șincai, el fiind direct răspunzător de scrierea propriu-zisă a două din cele cinci cărți apărute la tipografia budensă: *Elementa lingve*⁴⁵ și *Onomasticon*. În ceea ce privește prima lucrare, suntem deja la a doua sa ediție, prima fiind semnată doar de Samuil Micu și publicată la Viena în 1780; prefața acesteia este semnată de Șincai, o frumoasă elogiere, în fapt, a prietenului său: „însemnate mărturii le-a cules, în parte, prea-învățatul Samuil Clain...”⁴⁶ În timpul colaborării celor doi la tipografia de la Buda, au hotărât reeditarea lucrării, însă doar sub semnătura lui Șincai. Odată apărută însă, lucrarea nu a stârnit interesul așteptat, Ioan Corneli, în ciuda prieteniei care îl lega de cei doi autori, neputându-se abține să nu-i recunoască lipsurile.⁴⁷

⁴⁵ Titlul complet este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS. Theologiae doctorem, scholarum nationalium valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum, atque emeritum directorem, nunc penes regiam Universitatis Pestanae typographiam typi correctorem. Budae typis regiae Universitatis Pestanae, 1805. BRV II / 687.*

⁴⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 150.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 177.

Redactată după modele din epocă și având la bază sugestiile gramaticii lui Georgius Nagy, *Elementa*⁴⁸... reflectă orientarea spre studiul limbilor naționale și se înscrie în mișcarea gramatică a Școlii Ardelene, chemată să consolideze ideea originii latine a limbii și poporului român.⁴⁹ Scopul său declarat - după cum afirmă Gheorghe Șincai, semnatarul prefetei - este acela de „*a servi utilitatei publice și să împlinim dorințele alumnilor români din Colegiul grecesc de la Sf. Barbara, cari, precum sunt foarte amatori de erudiție, nu numai de mult au cerut de la noi să edităm acest opuscul, ci în multe ne-au și ajutat.*”⁵⁰ Totodată, este o lucrare utilă celor care ar putea avea legături comerciale cu românii sau celor care călătoresc în zonele locuite de aceștia.⁵¹

Cea de a doua lucrare în discuție, *Onomasticon*, se înscrie în preocupările literare ale lui Șincai; cuprinde o poezie scrisă în limba română, cu caractere latine și în 1805 a fost oferită de tipografie palatinului Iosif.⁵²

Anul 1806 aduce cu siguranță una dintre cele mai semnificative inovații în activitatea tipografiei; este anul în care își începe apariția calendarul, o publicație periodică anuală, adresată tuturor românilor. Importanța acestor calendare constă în utilitatea lor practică, fiind mijloace de informare și educare. „*Aici găsea negustorul român lista bălciurilor, târgurilor din Ungaria, Transilvania, Banat, Austria și din alte regiuni.*”⁵³ Calendarele se constituie totodată în promotoare ale ideilor naționale, puse

⁴⁸ În colecțiile Bibliotecii Județene Mureș se păstrează două exemplare din această lucrare: o ediție de la Viena, din 1780, și una de la Buda, din 1805. Ambele fac parte din fondul de carte veche al bibliotecii și se păstrează într-o stare foarte bună. Păstrează și unele însemnări de proprietate și a fost parțial posibilă refacerea drumului parcurs până la achiziționarea lor de către Biblioteca Județeană Mureș.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 157. Vezi în acest sens și Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Dacia, 1980.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 105.

⁵¹ Grigore Ploșteanu, *Gheorghe Șincai, 225 de ani de la naștere*, în *Vatra*, an 9, nr. 2, 20 februarie 1979, p. 9.

⁵² Andrei Veress, *op. cit.*, p. 601.

⁵³ Maria Berényi, *op. cit.*, p. 66.

în circulație de Școala Ardeleană și, nu în ultimul rând, contribuie decisiv la dezvoltarea limbii române.

Într-o primă etapă, calendarele budense au rolul de a asigura transmiterea ideilor elitei intelectuale românești; astfel, sunt publicate fragmente din *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, lucrarea de căpetenie a lui Samuil Micu, precum și din *Hronica românilor*, Șincai trebuind să se mulțumească doar cu atât, lucrarea sa văzând lumina tiparului mult mai târziu. Totodată, calendarele din primii ani mai cuprind și informații ce țin de diferite alte domenii: cronologie și genealogie, astronomie și literatură, precum și informații referitoare la calendarul bisericesc. De menționat faptul că, odată lansat, calendarul de la Buda a devenit prima publicație românească ce apărea la începutul fiecărui an.

Tot în 1806 tipărește Samuil Micu și *Prospect pentru dicționarul latin-român-german-unguresc*, în patru limbi, după ce, în calitate de cenzor, a respins manuscrisul dicționarului înaintat tipografiei de către Ștefan Crișan Körösi. Micu l-a considerat nepotrivit pentru uzul tineretului, motiv pentru care l-a respins și a oferit în schimb propria variantă, argumentând că este mai bine realizată și că va fi mai bine primită în toate provinciile românești.

În 1807 numărul cărților scade la șase, dar ar fi destul de dificil de spus cum se explică această evoluție; cu siguranță însă, într-o oarecare măsură, faptul se datorează discuțiilor și „negocierilor” pentru ocuparea postului de cenzor, rămas vacant prin moartea lui Micu. În plus, Șincai, cel care asigura interimatul, era interesat de propriul viitor, iar Ioan Corneli oscila între postul de la Buda și situația care i se oferea la Oradea.

În pofida acestei situații confuze, se continuă proiectele începute de Micu și astfel în *Calendarul* pe anul 1807 sunt tipărite noi fragmente din lucrarea sa, *Istoria, lucrurile...* Cartea religioasă este reprezentată în primul rând de un *Acatist*, iar în ceea ce privește traducerile întâlnim din nou numele lui Obradovici, ca autor al unei lucrări destinate unor activități mai practice, respectiv din domeniul economiei.

Din 1807 datează și o informație referitoare la relația stabilită între cenzor și autor; astfel, Nicolae Horga - Popovici, preot în Seleuș, trimite la tipografie prima sa lucrare - *Oglindă arătată omului înțelept* - însoțită de

5 florini pentru cenzor. Era, prin urmare, recunoscut faptul că frumusețea cărților depindea în mare măsură de cel care se ocupa de revizia și corectura materialului. Este, de altfel, o practică frecventă în anii următori; A. Veress ne oferă exemplul lui Eufrosin Poteca, pe a cărui carte apărută în 1818 - *Cunoștința de Dumnezeu* - se aduc mulțumiri editorului Zaharia Carcalechi; alt exemplu este cel al lui Petru Maior, care, în 1820, primește 500 de florini pentru corectura *Lexiconului*, cu precizarea că în anul următor va mai primi 100 de florini.⁵⁴

Anul 1808 nu aduce schimbări majore și nici una dintre lucrările publicate nu se impune prin subiectul abordat, prezentare grafică sau contextul publicării. Cu alte cuvinte, se înregistrează o stagnare, atât calitativă, cât și cantitativă. Este însă perioada de liniște, anterioară numirii lui Petru Maior în funcția de cenzor, când tipografia budensă va cunoaște apogeul activității sale.

Conform datelor la care am avut acces, în intervalul cuprins între 1777 - momentul înființării atelierului tipografic - și 1808, au fost tipărite la tipografia budensă 43 de lucrări, din care: 23 cărți de învățatură și povățuire (53,50 %); 12 cărți cu conținut religios (27,90 %); 2 lucrări de istorie (4,65 %); 6 lucrări care se pot include la categoria diverse (13,95 %). Procentele subliniază foarte clar tendința de laicizare a tipăriturilor și de punere a tiparului în subordinea interesului culturii naționale. Faptul că domeniul cărților de învățatură este cel mai bine reprezentat este în concordanță cu programul iluminist de dezvoltare a educației în limbile naționale.

Din punct de vedere al limbii de publicare, situația este firesc în favoarea limbii române; astfel, au fost publicate 36 lucrări în limba română (83,74 %); 3 în limba latină (6,97 %); 1 în limba greacă (2,32 %); 2 în limbile română și germană (4,65 %); 1 în limbile română, maghiară, germană și latină (2,32 %).

La o analiză de suprafață a activității tipografice budense în acest interval de trei decenii, concluzia poate fi una negativă: 31 de ani și doar 43 de cărți tipărite, în condițiile în care *Bibliografia Românească Veche* menționează doar 2 din cele 14 lucrări amintite de A. Veress. Se poate

⁵⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 607.

presupune că este o etapă destul de ștearsă din punct de vedere cantitativ: mai puțin de 1,5 cărți pe an. Însă, pentru a înțelege mai bine acest rezultat, puțin satisfăcător, mai ales dacă facem o comparație cu intervalul 1813-1816, când s-au tipărit 55 de cărți, trebuie să ținem seama de contextul în care s-a desfășurat activitatea tipografiei: este perioada transferării materialului tipografic la Buda și instalarea în noua locație, ceea ce a necesitat cu siguranță destul de mult timp; este perioada de reînnoire a materialului tipografic când, la 1795, se cumpără literele folosite anterior la Viena; este perioada în care tipografia a început să funcționeze fără o coordonare clară, autoritară, în condițiile în care primul cenzor oficial este numit abia în 1794; este perioada în care intervalul de timp dintre doi cenzoari numiți oficial este destul de îndelungat, cel care asigură interimatul fiind de fiecare dată Gheorghe Șincai. În mod firesc, mai ales dacă ținem seama și de faptul că arta tipografică este în plină transformare - suntem abia la cumpăna secolelor XVIII - XIX - activitatea tipografiei de la Buda ne apare într-o cu totul altă lumină.

Este adevărat că în perioada imediat următoare lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, în timpul cenzoratului lui Petru Maior, tipografia va cunoaște o activitate fără precedent, dar nu ar fi fost posibilă o asemenea performanță fără cele trei decenii de pregătire, atât a calității materialelor publicate, cât și a acelei categorii de intelectuali care să absoarbă informațiile transmise.

Că tipografia budensă a contribuit decisiv la promovarea ideilor iluministe, la consolidarea legăturilor dintre provinciile românești o demonstrează largă circulație a tipăriturilor pe întregul teritoriu locuit de români. Deși a fost gândită pentru scopuri mult mai practice - adică pentru a asigura cărțile necesare studiului în diferitele limbi vorbite în imperiul Habsburgic - în final tipografia s-a transformat într-un focar de cultură și civilizație pentru români, stabilind etalonul cultural al dezvoltării pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

ANEXĂ

LISTA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI TIPĂRITE LA BUDA 1777 - 1808

- 1780 - *Catebismul cel mic pentru învățătura pruncilor* (lb. rom.)
1780 - *Catebismul mare pentru învățătura tinerilor* (lb. rom.)
1796 - Constantin Caraioan, Polyzois Kontos, *Comoara gramaticii*, 2 vol. (lb. greacă)
1797 - *ABC sau Bucoavnă spre folosul Școlilor niamului românesc* (lb. rom., germ.)
1798 - *Ducere de mână către cinste* (lb. rom., germ.)
1798 - Ioan Molnar, *Retorica adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări* (lb. rom.)
1799 - C. Baumeister, *Loghica* (trad. de Samuil Micu) (lb. rom.)
1799 - *Culegere a multor rugăciuni: treaba pruncilor celor rumânesci, neuniți, care învață* (lb. rom.)
1799 - *Evanghelie* (lb. rom.)
1799 - Paul Iorgovici, *Observații de limba românească* (lb. rom.)
1800 - *Cântecul celui ce boleaște de dragoste* (lb. rom.)
1800 - Millot, *Istorie universală adică de obște* (trad. Ioan Molnar) (lb. rom.)
1801 - *Poveczuire szau ducsera de maené kétré csinszte si dreptáte* (lb. rom.)
1802 - Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii celei sănătoase* (trad. D. Țichindeal) (lb. rom.)
1802 - *Psaltire* (lb. rom.)
1804 - Gh. Șincai, *Epistola ad Ioanem de Lipszky* (lb. lat.)
1804 - *Mineiu mare* (lb. rom.)
1805 - Gh. Șincai, *Elementa lingve daco-romanae* (lb. lat.)
1805 - Gr. Obradovici, *Aritmetica* (lb. rom.)
1805 - *Mineiu mare*, I - XII (lb. rom.)

- 1805 - *Onomasticon ... principis Iosif* (lb. rom.)
 1806 - *Adplausus Samueli Vulkan* (lb. lat.)
 1806 - *Calendar* (lb. rom.)
 1806 - *Datorințele supușilor cătră monarbul lor* (lb. rom.)
 1806 - Gh. Șincai, *Povățuire către economia de câmp* (lb. rom.)
 1806 - *Istoria biblicească* (lb. rom.)
 1806 - *Învățătura creștinească* (lb. rom.)
 1806 - *Povățuire către aritmetică* (lb. rom.)
 1806 - *Regulele școlășticești* (lb. rom.)
 1806 - Samuil Micu Clain, *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pe scurt* (lb. rom.)
 1806 - Samuil Micu Clain, *Prospect pentru dicționarul latin-român-german-unguresc* (lb. rom., lat., magh., germ.)
 1807 - *Acatist* (lb. rom.)
 1807 - *Calendar* (lb. rom.)
 1807 - *Carte de mână pentru economie* (trad. Gr. Obradovici) (lb. rom.)
 1807 - *Mineu pe luna martie* (lb. rom.)
 1807 - N. Horga-Popovici, *Oglindă arătată omului înțelept* (lb. rom.)
 1807 - *Polustav* (lb. rom.)
 1808 - *Adunare de lucrări moralicești prin Dositei Obradovici întocmită* (trad. D. Țichindeal) (lb. rom.)
 1808 - *Bucoavună* (lb. rom.)
 1808 - *Calendar* (lb. rom.)
 1808 - *Epitumul sau scurte arătări pentru Sf. Beserică* (trad. D. Țichindeal) (lb. rom.)
 1808 - *Legi pentru granița militărească* (lb. rom.)
 1808 - *Psaltire* (lb. rom.)

The Activity of Romanian Typography of Buda From its Beginnings up to Petru Maior' s Censorship

Abstract

The typography from Buda was founded in 1777, during Maria Tereza' s reign, by transferring the typographic materials from the University of Tîrnavia. Its instruments were improved during time in different ways: buying the already known letters used by Ștefan Novacovici at Vienna, în 1795; making its own materials, by engaging letter makers etc.

The rules of functioning were established in 1779; according to them, the new typography' s role was to assure the necessary writings for a better national learning. In order to guarantee the best quality of the writings that were about to be published, an educated and honest man was going to check every material send for publication.

The study is going to deal with the activity of the typography from Buda, more precisely its Romanian section, and its cultural influence upon Romanian cultural and social development. Thus, its goal is to reveal the typographic activity of Buda between 1777 and 1808.

The three decades were divided, according to the man that took care and made the revision of Romanian books; thus, we could identify three stages: from the beginnings to 1794; the age of Ioan Onișor (1794 - 1804); the age of Gheorghe Șincai and Samuil Micu (1804 - 1808).

We have identified 43 books printed at Buda, according to *Bibliografia Românească Veche*, the first edition as well as the second, and to some other studies; the domains they represent are quite various: learning books 23 (53,50 %); religious books 12 (27,90 %); history books 2 (4,65 %); other subjects 6 (13,95 %).

The results of typographic activity of Buda are relevant for Romanian cultural and social development. The books printed at Buda, that became one of the most important European cultural centers, made the connections between the Romanians all over the Danubian space and also contributed to the evolution and spreading of enlightenment ideals.